

אחיזת הכוס בעת קריאת ההגדה של פסח

מתי יש לאחוז את הכוס בליל הסדר?

בליל הסדר שותים ארבע כוסות יין, והן מהוות את המסגרת של ארבעת חלקי ההגדה: קידוש, הגדה, ברכת המזון והלל. שאלתנו אינה מתעוררת כלל בכוס הראשונה שהיא כוס של קידוש, ולא בכוס השלישית, שהיא של ברכת המזון, שהרי אנו רגילים לאחוז את הכוס בידנו בכל הברכות, הן בקידוש והן בברכת המזון. אמנם, המנהג בימינו, בדרך כלל, הוא לברך על הכוס רק כשמברכים ברכת המזון בזימון או בעשרה, אבל עקרונית, מדינא דגמרא, גם היחיד צריך לברך ברכת המזון על הכוס. שאלתנו מתייחסת לכוס השנייה שהיא של ההגדה ולכוס הרביעית שהיא של ההלל – האם יש לאחוז את הכוס, ואם כן, מתי?

המעין בהגדות רבות ייווכח בדבר מוזר. אמנם, לפני "לפיכך" יש הוראה לכסות את המצות ולהגביה את הכוס, אך לפני ברכת "אשר גאלנו" כתוב שנית שיש להגביה את הכוס, ונשאלת השאלה – האם הנחנו את הכוס, ומתי, ומשום כך אנו מצווים להגביה פעם נוספת? לדוגמה, בהגדה של פסח מגדל עדר מובא לפני "לפיכך": "כסה המצות וקח הכוס בידך ואמור בקול רם ובשמחה עצומה", ושוב לפני ברכת "אשר גאלנו": "ואחוז הכוס בידו עד גאל ישראל ואומר בשמחה עצומה", וכדומה בהגדה ברוך שאמר של הר"ר ברוך הלוי עפשטיין (בנו של בעל ערוך השלחן), וכן בהגדה של פסח מבית לוי [בריסק] (מהד' הרב מ"ש גערליץ, ירושלים תשמ"ג).

בשולחן ערוך, אורח חיים, סי' תעג ס' ז, כתוב על פי הטור: "וכשיגיע ל'לפיכך' מגביה כל אחד כוסו בידו עד שחותם 'גאל ישראל'". והוסיף הרמ"א: "ויהיה הפת מגולה בשעה שאומר ההגדה עד 'לפיכך' שאחוז הכוס בידו, ואז יכסה הפת". המצות צריכות להיות מגולות, וזאת כדי לקיים בהן "לחם עוני" – לחם שעונים עליו דברים הרבה. כשאוחזים את הכוס ביד מכסים את המצות, שלא תראה הפת בושטה.² ולמה אוחזים את הכוס ביד? כדי לומר שירה על

1 נעיר, שכוונתנו באחיזת הכוס ביד היא בצירוף הגבהת הכוס טפח מעל השולחן, כדברי הרמב"ם בהלכות שבת (פרק כט ה"ז): "ואחוז בימינו ומגביהו מן הקרקע טפח או יותר".

2 כדברי המגן אברהם שם, ס"ק ל' ודברי המשנה ברורה ס"ק עח, על פי דברי שולחן ערוך,

היין. אי-לזאת כתב השל"ה הקדוש שגם כשאומרים "והיא שעמדה לאבותינו ולנו" עד "והקב"ה מצילנו מידם" יאחז הכוס בידו, וכמובן יש לכסות אז את הפת כדלעיל, וכן נוהגים (כל זה במשנה ברורה, סי' תעג, ס"ק עג, עו-עח) על פי דברים אלו, טעם הגבהת הכוס הוא לומר שירה על היין. לפיכך, הכוס נמצאת בידו לכאורה מ"לפיכך", בפרקי ההלל, בברכת "אשר גאלנו" ובברכת "בורא פרי הגפן" (וכדברי המחבר הנ"ל – סי' תעג, ס' ז), ואם כן, מה פשר ההוראה של מדפיסי ההגדות לאחוז את הכוס בברכת "אשר גאלנו", הרי הכוס כבר בידו! הרב אברהם גורביץ שליט"א כתב בהגדה שלו, אור אברהם, לפני "לפיכך": "מכסה המצות ומגביה הכוס בידו ואומר", והוסיף וכתב עוד לפני "אשר גאלנו": "כשהמצות מכוסין והכוס בידו ואומר".

מחלוקת ראשונים

נראה לומר, שיש כאן מחלוקת ראשונים באשר לטיב אמירת ההגדה על הכוס. לפי דברי כמה ראשונים יש טעם אחר להגבהת הכוס. לפי התוספות בריש ערבי פסחים, יש סברה לומר שאין מצווה על כל אחד לשתות ארבע כוסות, אלא רק לסדר עליהן את הברכות. לכן, רק העורך את הסדר אוהז כוס ראשונה בידו ואומר עליה קידוש, על השנייה הגדה עם ברכת "אשר גאלנו", על השלישית ברכת המזון, ועל הרביעית הלל עם ברכת השיר ["יהללך" או "נשמת" – "ישתבח"]. כשם שבעל הבית מוציא את בני ביתו ואורחיו בקידוש בכל ליל שבת, כך בליל הסדר מוציא בעל הבית את משפחתו ידי חובת קידוש ויתר הברכות, והוא לבדו שותה מכל הכוסות, ואם הם רוצים לטעום, הם רשאים, אבל אין עליהם חובה. כך פירש את דברי התוספות הג"ר יצחק זאב סאלאווייצ'יק זצ"ל בשם אביו הגר"ח מבריסק זצ"ל.³

אורח חיים, סי' רעא, ס' ט. מקורם הוא בתשובות מהרי"ל, הובא להלן. העיר הרב שמעון וייזר שליט"א שלכאורה הטעם "שלא תראה הפת בושטה" אינו שייך באמירת ההגדה או הלל אלא רק אם כוונתו לאוכלה וכלשון המשנה ברורה בקידוש בליל שבת (ס' רעא ס"ק מא): "שאין מקדשין עליו אלא על היין והוא יש לו דין קדימה בשארי מקומות", וכן בברכת המזון, שמשאירים לחם על השולחן (שו"ע, או"ח, ס' קפ ס"א) ואין מכסים אותו למרות שמחזיקים כוס יין ביד, שהרי אין כוונה לאכול את הלחם.

3 ראה הרב יצחק זאב הלוי סאלאווייצ'יק, חידושי מרן רי"ז הלוי: חדושים וביאורים על הרמב"ם, ירושלים תשל"א, הלכות חמץ ומצה פ"ז ה"ט. לרקע ההיסטורי לדברים אלה של הגרי"ז, עיין "ד' כוסות", מסורה, ז (אלול תשנ"ב), עמ' ל; הרב צבי שכטר, גפש הרב, ירושלים תשנ"ד, עמ' קפד; ובהגדה של פסח: שיח הגרי"ד, לקט חידושים, ביאורים

לפי תפיסה זו, עיקר עניין ארבע כוסות הוא סידור הברכות על הכוס. אחיזת כוס היין דרושה רק בעת אמירת הברכות, כמו בכל סידור ברכה על הכוס, וכן מפורש באבודרהם, שמגביהים את הכוס רק בברכת "אשר גאלנו".⁴

יש להביא ראיה לדברינו מדברי התוספות (ברכות נא ע"א, ד"ה שמאל מהו שתסייע לימין): "בכוסות גדולות מיירי או בראש חדש טבת שחל להיות בשבת שהוא בחנוכה או בנישואין וצריך להאריך בברכת המזון". התוספות מחפשים מקרים שבהם דרושה יד שמאל לסייע ליד ימין כדי להחזיק כוס של ברכה. הברכה הארוכה ביותר שהתוספות מצאו היתה ברכת המזון בראש חודש טבת שחל בשבת, שאז אומרים "על הנסים", "רצה" ו"יעלה ויבוא". ומשמע, שלפי תוספות, לא שייך להזכיר הגדה של פסח, מפני שאין כאן אלא סידור ברכה על הכוס, ופרט לברכת המזון אין בליל הסדר ברכה ארוכה.⁵

נוסיף לומר, שלפי דעת התוספות שעניין ארבע כוסות הוא לסדר ברכה על הכוס, מעיקר הדין אין צורך לאחוז את הכוס ב"והיא שעמדה" וכן ב"לפיכך", שהרי אין אלה ברכות. לכאורה, המנהג להרים את הכוס הוא על פי דברי השולחן ערוך והשל"ה, בעקבות דברי הטור. אבל מעיקר הדין, לפי שיטת התוספות, אין צורך בכך.

לפי דברינו, ההוראה להרים את הכוס ב"לפיכך", היא על פי דברי הטור והשולחן ערוך, ומה שנאמר פעם נוספת בהרבה הגדות של פסח, להגביה את הכוס לפני ברכת "אשר גאלנו", הוא לשיטת התוספות ואבודרהם כדי לסדר את הברכה על הכוס. לכאורה יש כאן שילוב או תערובת של שני מנהגים שונים שמצאו את ביטויים על ידי מדפיסי ההגדות השונות.

אך אי אפשר לומר שיש כאן סתם טעות של מדפיסי הגדות. הרי בעל ערוך השלחן כתב בסי' תעג, ס"ק כג:

וכשיגיע ל"לפיכך" מגביה כל אחד כוסו בידו עד שיגיע ל"גאל

ופירושים מהרב יוסף דוב סאלאוויצקי וצ"ל שנערכה ע"י נכדו הרב יצחק אבא ליכטנשטיין, ירושלים תשנ"ה, עמ' יב-יג.

4 וראוי להזכיר את דברי הלבוש שהובא במשנה ברורה (סי' קפב ס"ק א): "מפני שכן הוא דרך כבוד ושבח נאה להקב"ה לסדר שבחו וברכתו ית' על הכוס וכמו שכתוב - 'כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא'".

5 דברים אלו שמעתי מפי הרב שמעון וייזר שליט"א, שהפנה אותי לדברי הרב עובדיה יוסף שליט"א בספרו חזון עובדיה, ח"ב, הלכות פסח, ירושלים תשל"ט, עמ' קפד, בשם "שיורי

ישראל"; ואצלנו מניחים הכוס על השלתן כשמגיע להלל, ואח"כ בהברכה נוטלין בידו עד "גאל ישראל". וכן כשאומרים "והיא שעמדה" או חזין הכוס בידו.

מדפיסי הגדות שרקדקו בדבריהם כתבו גם הם כך. כך נמצא למשל בהגדה של ר' וואלף היידענהיים משנת תקפ"ב, שכתב לפני "לפיכך": "מכסין המצות ומגביהין הכוס ואומרין בקול רם"; ואחרי "ונאמר לפניו... הללויה": "יניח הכוס מידו ויגלה המצות". ואחרי הפרק השני של הלל "מכסין המצות ונוטלין הכוס בידם". עיין עוד בספרו של הרב מ"י וינגרטן, הסדר הערוך: סדר ליל פסח בהלכה, ירושלים תש"ן-תשנ"ג, ח"א, עמ' תיח.

ייתכן שיש מקום להסביר מנהג זה על פי הסברו של מו"ר הג"ר יוסף דב סולובייצ'יק זצ"ל בדברי רש"י (פסחים לו ע"א, ד"ה שעונין עליו דברים) "ושגומרים עליו את ההלל ואומרים עליו הגדה". הרב הציע, שכוונתו של רש"י היא לשני פרקי הלל שאומרים על הכוס השנייה, בסוף ההגדה, לפני ברכת גאל ישראל ושולחן ערוך. הרב אמר ש"גומרים את ההלל" אין הכוונה לפרקי הלל אחרי ברכת המזון ו"שפוך חמתך", שהרי ייתכן שלא תהיה לו מצה אחרי אכילת האפיקומן כדי לקיים "עונין עליו דברים" בהלל של כוס רביעית. לכן הסביר הרב שפירוש "גומרים" – אומרים, והכוונה לשני הפרקים הראשונים, כשיש מצה על השולחן.⁶ לפי פירוש זה, המצה צריכה להיות מגולה בעת אמירת ההלל, ואז אי אפשר להגביה את הכוס, שהרי על ידי הגבהת הכוס תראה הפת בושטה, וממילא נוצר המנהג להניח הכוס אחרי "לפיכך", וכדברי בעל ערוך השלתן.

ישנה נפקותא נוספת בין שתי השיטות. לפי השיטה שיש כאן שירה על היין, אזי בכוס רביעית יהיה עליו לאחוז את הכוס בידו כשיגמור את ההלל, שהרי מסתמא אין מצה על השולחן, וכן יאמר את ה"הלל הגדול" ו"נשמת" והברכה. לפי דברי התוספות יהיה חייב לאחוז את הכוס רק בשעת הברכה. מעניין, שברוב ההגדות לא נאמר לאחוז את הכוס במשך כל ההלל, אף על פי שכתוב להגביה את הכוס ב"והיא שעמדה" וב"לפיכך". ראוי לציין, שבהזדמנות אחרת הסביר הגרי"ד סולובייצ'יק זצ"ל את דברי רש"י הנ"ל כפשטם, שהכוונה להלל על הכוס הרביעית. הרב גקט גם את הטעם שמכסים את המצה כדי שלא

טהרה" הדן באחיזת הכוס בשעת ההלל אחרי ברכת המזון. עיין שם במה שדן בנושא זה.

6 וכן הוא הגדה של פסח: שיח הגרי"ד, עמ' פו-פת, ועיין לעיל, "הסיבה בליל הסדר", הע' 6.

לבייש את הפת, ובכל זאת היה מגביה את הכוס הרביעית בזמן שאמר את ההלל כשהמצה מגולה, מפני שעל פי דברי רש"י אין ברירה אלא להגביה את הכוס מדין שירה על היין, והמצות מגולות מדין עונים עליו דברים הרבה.⁷ נוסף לומר, שלפי הטעם השני שהובא בטור, אורח חיים, סי' רעא, שמכסים את הפת זכר למן, כשאוחזים את הכוס בליל הסדר אין צורך לכסות את הפת – אדרבה, עדיף שהפת תהיה מגולה, לקיים בה לחם שעונים עליו דברים. כדי לקיים זכר למן בליל הסדר, סגי לן בכיסוי הפת לפני ברכת היין על הכוס השנייה, ואולי גם בין שתיית כוס שנייה לבין ברכת המוציא (עיין משנה ברורה, סי' רעא, ס"ק מא).

שני מנהגים

אמנם כל ההסבר הזה שייך לתקופה שאחרי מהרי"ל, שחידש את המנהג לכסות את המצות בזמן שאוחזים את הכוס ביד, כדבריו בתשובותיו, סי' נח, ב (מהר"ר"י סץ, ירושלים תש"ם, עמ' סה–סו): "אך כשלוקחין היין ב'לפיכך' נכון לכסותו משום הטעם שלא יראה הפת בושטו, כך מנהג ענ"ד [=עניות דעתי]". לפי זה, בתקופת הראשונים לא כיסו את המצות גם כשאחזו את הכוס ביד. לא כיסו את המצות על פי דברי הגמרא ורש"י הנ"ל שלחם עוני הוא, שעונים עליו דברים הרבה בשעת ההגדה והלל, ולא מצאנו ראשונים שחלקו על רש"י בדבר זה. עם זאת מצאנו מנהג לא להגביה את הכוס בהלל אחרי "לפיכך". בדברי בעל הגהות מיימוניות על ההגדה של הרמב"ם, אות ג, לפני "לפיכך", נכתבו שני המנהגים:

כאן נוהגין כל אחד להגביה כוסו בידו עד סוף "לפיכך", אכן נאה לאחוז בידו עד "גאל ישראל" ועד שיברך "בורא פרי הגפן" ושותה וכן נהג מהר"ם [מרוטנבורג] ז"ל.

רואים כאן בעליל שני מנהגים:

א) להגביה את הכוס ב"לפיכך" ולהניחה אחר כך, ופשוט ששוב הגביהו את הכוס כשהגיעו לברכה. אולי הטעם שמגביה את הכוס דווקא ב"לפיכך" הוא מפני שחביבה השירה שנתחברה על ידי התנאים יותר מהלל שמקורו במקרא.⁸

7 "הערות בנוסח ההגדה של הרמב"ם", מסורה, ה (אדר תשנ"א), עמ' לט.

8 טעם זה מצאנו ביחס לדרשות חכמים לעומת דברים מפורשים במקרא בתלמוד בבלי, נזיר ב ע"ב: "אלא היינו טעם ידות, הואיל ואתיין ליה מדרשא חביבין ליה".

עוד אפשר להסביר, על פי דברי רב עמרם גאון, בעל העיטור, ראבי"ה ועוד (סדר הערוך, ח"ב, עמ' קפז) ש"לפיכך" הוא במקום ברכת "שעשה נסים", וממילא יהיה בזה דין של סידור ברכה על הכוס.

(ב) לאחוז את הכוס בידו מ"לפיכך" עד אחרי ברכת "גאל ישראל".

אפשר להסביר את המנהג השני בשני אופנים:

(1) כיון שיש דין שירה על היין, הוא לא רק ב"לפיכך" אלא כל שכן בהלל, ולכן צריך להגביה את הכוס בהלל, וכן משמע מדברי הטור (אורח חיים, סי' תעג) שכתב:

ונוהגין באשכנז כשמגיעין עד "לפיכך" מגביה כל אחד כוסו ואוחזו בידו עד סיום ברכת "אשר גאלנו", והכי איתא במדרש "שומר טוב" (לא נמצא בנוסח שבידנו - שו"פ): כשמגיע ל"לפיכך" אוחז כוסו בידו כדי לומר שירה על היין.

לפי זה, חייבים להגביה גם את הכוס הרביעית בשעה שגומרים את ההלל, וכן העלו כמה אחרונים (ראה הסדר הערוך, ח"א, עמ' תקצו, והע' 30, בשם יוסף אומץ ועוד).

(2) אולי אפשר לומר שמנהג הרמת הכוס לפי שיטה זאת הוא רק ב"לפיכך" ולא בהלל וכמו שהסברנו לעיל או מטעם חביבות השירה שנתחברה על ידי התנאים, או שזה במקום ברכת שעשה נסים, אלא שלא יאה להניח את הכוס בהלל עצמו אחרי שבהקדמה לאותו הלל הגביהו את הכוס, וממילא "נאה לאחוז" את הכוס גם להלל. כך אפשר להבין גם מדוע לא מצאנו בהגהות מיימוניות או שאר חכמי אשכנז וצרפת, זכר למנהג שיש להגביה את הכוס כשגומרים את ההלל בכוס רביעית (וראה הסדר הערוך, ח"ב, עמ' קצא), שהרי כל עניין הרמת הכוס היה ב"לפיכך" בלבד, ורק כדי לא לזלזל באותו מעמד בתחילת ההלל המשיכו להחזיק את הכוס; אבל אחרי ברכת המזון ושתיית הכוס השלישית, כשגומרים את ההלל, אין הקדמה כמו "לפיכך", שמגביהים את הכוס עבודה, ולכן אין צריכים להגביה את הכוס בהלל.

ייתכן שלפי מהרי"ל, שנכון לכסות את המצות, וכדי לקיים את דברי רש"י לומר הלל גם על המצות, התפתח המנהג להניח את הכוס אחרי "לפיכך" ולגלות שוב את המצות, שהרי כעת יש סיבה טובה להתנער מדברי הגהות מיימוניות ש"נאה לאחוז" את הכוס גם בהלל. ולדעת הסוברים שעדיף לכסות

המצות כדי לומר שירה על היין, וזה כולל גם את ההלל, נצטרך לכאורה לומר שהוא הדין בהלל על הכוס הרביעית, שצריכים להגביה את הכוס, וכמו שפירשנו.

שיטת הרמב"ם

יש שיטה נוספת המיוסדת על דברי הרמב"ם בהלכות חמץ ומצה פ"ז ה"י:

כל כוס וכוס מארבע כוסות האלו, מברך עליו ברכה בפני עצמה. וכוס ראשון אומר עליו קדוש היום. כוס שני קורא עליו את ההגדה. כוס שלישי מברך עליו ברכת המזון. כוס רביעי גומר עליו את ההלל ומברך עליו ברכת השיר.

לכל אחת מארבע כוסות הללו נתייחדה ברכה מיוחדת: קידוש, הגדה, ברכת המזון והלל. ומשמע מן הרמב"ם שעל הכוס השנייה יש לקרוא את ההגדה, ולפי חכמי בריסק פירושו של דבר, שיש לאחוז את הכוס ביד במשך כל אמירת ההגדה מ"מה נשתנה" עד "בורא פרי הגפן". כך נהגו מו"ר הג"ר יוסף דוב סולובייצ'יק זצ"ל ואביו הר"ר משה סולובייצ'יק זצ"ל.⁹ כך נהג גם הג"ר חיים הלוי זצ"ל מבריסק.¹⁰ כך כתוב בשבלי הלקט, סי' ריח: "כשקוראין באגדה, נוטל כל אחד ואחד כוסו בידו" (מהד' ר"ש באבער, עמ' צג), וכן לעניין אמירת הלל על הכוס (שם, עמ' קיא).

הרב סולובייצ'יק זצ"ל הצביע על שתי גרסאות במשנה פסחים קטז ע"א, שהרשב"ם הסביר שהם שני פירושים לעניין מזיגת כוס שנייה לפני "מה נשתנה". הגרסה הראשונה היא "מזגו לו כוס שני וכאן הבן שואל אביו", ופירושה, שכאן במזיגת כוס שני יש שינוי שיעורר את הבן לשאול "מה נשתנה הלילה הזה" שמיד אחרי קידוש מוזגים עוד כוס נוספת קודם האכילה. לפי זה, מזיגת הכוס לפני "מה נשתנה" אינה אלא אמצעי לעורר את הבן לשאול, אבל מעיקר הדין לא היה צורך למזוג את הכוס עד "לפיכך" או ברכת "אשר גאלנו".

9 "הערות בנוסח ההגדה של הרמב"ם", מסורה, ה (אדר תשנ"א), עמ' לט; ועיין עוד בהגדה של פסח: שיח הגרי"ד, עמ' כ ואילך; וכן עיין לעיל בשיעורו של הרב, "הסיבה בליל הסדר", עמ' 150-151.

10 כפי שמתואר בהגדה של פסח מבית לוי [בריסק]: קובץ הוספות, עמ' עו, לעניין אמירת ההגדה על הכוס.

הרשב"ם הביא עוד נוסח "מזגו לו כוס שני וכן הבן שואל אביו" ופירושו של "וכן" – "דין הוא" שהבן ישאל עכשיו, שהרי בשאלתו מתחילים את חלק ההגדה. פירוש זה מתאים לשיטת הרמב"ם הנ"ל שיש לומר את כל ההגדה על הכוס, וההגדה מתחילה בשאלת הבן, ולכן דין הוא שהבן ישאל אחרי מציגת הכוס השנייה.¹¹

לפי זה יש עוד נפקותא: לשיטה הנמצאת בתוספות פסחים דף צט ע"ב שאין כאן אלא סידור ברכה על הכוס, יש למזוג רק כוסו של בעל הבית, ובזה יש שינוי כדי לגרום לשאלת התינוק, ויתר המסובים אינם חייבים למלא את כוסם עד "לפיכך" או "אשר גאלנו". לפי השיטה שיש לומר את כל ההגדה על הכוס, צריכים למזוג לכל המסובין.¹²

אף כי קשה לאחוז את הכוס ביד במשך כל אמירת ההגדה, לכל הפחות צריך שתהיה הכוס מלאה ומונחת לפני כל אחד ואחד מתחילת ההגדה, דהיינו מ"מה נשתנה", עד סוף ברכת "אשר גאלנו", וכן נוהגים. ובהסדר הערוך¹³ הובא בשם הגאון הרב יוסף דוב סולובייצ'יק זצ"ל מבוססותן שבברכת "אשר גאלנו" צריך להגביה את הכוס, ואילו באמירת ההגדה די לאחוז את הכוס ללא הגבהה. נראה שההסבר לכך הוא שאחזת הכוס ביד אינה מעכבת, והיא רק דין לכתחילה, וכמו ששמע מדברי המשנה ברורה, סי' רעא, ס"ק עח, ע"ש.

פעם אחת נשאל הגאון רבי משה סולובייצ'יק זצ"ל, אביו של הרב זצ"ל, את דינו של מי שנשפכה כוסו באונס במהלך אמירת ההגדה, קרוב לברכת "אשר גאלנו". על פי פירושו בשיטת הרמב"ם החמיר הגרמ"ם זצ"ל והורה לו למלא את הכוס מחדש, ולומר שוב מ"עבדים היינו", כנוסח ההגדה של הרמב"ם, כדי שתיאמר כל ההגדה על היין. אף שאין אנו מקפידים להגביה את הכוס במשך אמירת כל ההגדה, מכל מקום, להרמב"ם מעיקר הדין, כל ההגדה נאמרת על הכוס, ולפיכך אם לא ישתה מן הכוס שהיתה מונחת לפניו כל

11 לכל זה ראה גם הגדה של פסח: שיח הגרי"ד, עמ' כ. אם כי יש מקום לפרש אחרת בלישנא קמא דרשב"ם (שאין הכרח לומר שלשון זה חולק על הפירוש השני שלו ויש רק תוספת סיבה), אולם בוודאי מן הסוד ומן השולחן ערוך, אורח חיים, סי' תעג, ס' ז, שכתבו בפירוש: "מוזגין מיד כוס שני כדי שישאל התינוק למה שותין כוס ב' לפני סעודה" אפשר לומר כפירוש הראשון של הרב זצ"ל.

12 עיין בהסדר הערוך, עמ' שפח-שפט.

13 ח"ג, עמ' קב, ועיין שם, ח"א, עמ' תכה-תכו והע' 51, וכן שם, עמ' תיד והע' 21.

הזמן, נמצא שלא קיים את דין אמירת סיפור יציאת מצרים על היין.¹⁴ כעין סיפור זה הובא בהגדה של פסח מבית לוי [בריסק]: קובץ הוספות, עמ' עז: "מעשה באחד שאמר את ההגדה עד הלל המצרי, ואחר כך נתברר לו שכוסו היה ריק", והג"ר חיים מבריסק פסק לו באופן דומה: לחזור ולומר מ"עבדים היינו".¹⁵

נמצא שיש נפקותא בין התוספות (והטור והמחבר) לבין הרמב"ם: לפי דברי התוספות, שהמצווה היא לסדר את הברכה על הכוס ורק אז מגביהים את הכוס, ומה שמוזגים לפני "מה נשתנה" הוא לגרום שהבן ישאל – אם נשפך היין לפני ברכת "אשר גאלנו", לפי דעת התוספות (ולפני "לפיכך" לפי דעת הטור והשו"ע) אין צורך כלל לחזור ולומר את ההגדה פעם נוספת. אבל לפי הרמב"ם, וכן לפי הפירוש השני של הרשב"ם ["וכן הבן שואל"], אם נשפך היין, חייב לחזור ולומר את כל ההגדה פעם נוספת על הכוס. לפי זה, לכאורה, הוא הדין אם נשפך היין מן הכוס באמצע ההלל, לפי הרמב"ם (ואולי גם לפי הטור והמחבר שאומרים שירה על היין), יהיה חייב למלא את הכוס ולומר הלל פעם נוספת, מה שאין כן לפי התוספות, שמסדרים רק את הברכה על הכוס, דין זה שייך רק אם נשפך היין באמצע הברכה.

לכאורה מוכח שלא כדברי חכמי בריסק הללו מדברי שולחן ערוך, אורח חיים, סימן רעא, ס' טו: "וה"ה אם נשפך הכוס קודם שיטעום ממנו, יביא כוס אחר ומברך עליו בפה"ג, וא"צ לחזור ולקדש". הרי שלפי דברי השולחן ערוך אין צורך לחזור ולברך אם נשפך היין לפני שטעם ממנו.¹⁶ אכן, כבר שאל שאלה זאת נכדו של הרב זצ"ל, הרב יצחק אבא ליכטנשטיין, בהערותיו להגדה של פסח: שיח הגרי"ד, עמ' כא, הע' 2:

אולם נראה דאין זו סתירה, דבקידוש ליכא מצות שתיה, דדינו הוא שצריך לקדש על היין בדברים, אלא דכוס זה שקידשו עליו

14 "הגדה על היין", מסורה, ז (אלול תשנ"ב), עמ' לב; נפש הרב, עמ' קפו; ובהגדה של פסח: שיח הגרי"ד, עמ' כא.

15 יש לעיין לפי שיטתם של חכמי בריסק אלה: הרי "מגיד" מתחיל מן "מה נשתנה", ולפי הרמב"ם הלכות חמץ ומצה פ"ח ה"ב, גם הקורא אומר "מה נשתנה", ובמקרה שנשפך היין וכדו', היו צריכים להתחיל מחדש מ"מה נשתנה", וכן לפי הגרסה השנייה ברשב"ם "וכן הבן שואל", וצ"ע.

16 קשה לחלק בין נשפך באמצע הברכה לבין נשפך לפני הטעימה, ראה דברי שמירת שבת כהלכתה, ח"ב, פרק מח, ס' טו-יז, וכן פרק מז, ס' טז.

בדברים צריך לשתותו. ואם כן, אם נשפך הכוס, כיון שקידש על היין בדברים, לגבי הדין דצריך לשתות את הכוס של הקידוש סגי בזה ששותה מכוס אחר. משא"כ בד' כוסות דמצוותן בשתיה, צריך לשתות דווקא מכוס זה שאמרו עליו את הדברים שעליהם נתקן הכוס, דאל"ה הרי הוא כשותה מכוס סתם, ולא קיים מצות שתיית ד' כוסות על הסדר.

אמנם לפי שיטת התוספות הסוברים שיש כאן רק סידור ברכה על הכוס, אם נשפך היין באמצע ברכת "אשר גאלנו" או בברכת השיר, צ"ע אם חייב יהיה להפסיק ולמלא את הכוס, ולחזור לתחילת הברכה ולאומרה כולה. הרי אי אפשר לחלק כנ"ל, שהרי אין מצוות שתיית כוס יין. לפיכך נראה שלפי התוספות יחול הדין של השולחן ערוך לעניין קידוש על הכוס, שמצאנו שאם נשפך היין לפני שתיית הכוס, והוא הדין אם נשפך באמצע הקידוש, שאין חוזרים לקדש שוב.¹⁷ נראה שדין זה יהיה בכל ארבע הברכות על הכוסות, לפי שבליל הסדר כל הברכות על הכוסות הן בגדר כוס של ברכה שהכוס מעכבת, וכן מפורש באורחות חיים לר' אהרן הכהן בשם הרא"ה (הלכות ליל הפסח, אות ז), שאם אין לו יין אינו מברך לא "אשר גאלנו" ולא "יהללוך".¹⁸ וצריך עיון למעשה בכל זה.

יש עוד נפקותא בין דעת חכמי בריסק בהבנתם את דברי הרמב"ם לבין הטור והתוספות: מבואר בהגדה של פסח מבית לוי [בריסק]: קובץ הוספות, עמ' עז, שהר"ר חיים מבריסק זצ"ל נהג להכין כוס נוספת, בנוסף לכוס שנייה מארבע כוסות. וכשהיה מגיע באמירת ההגדה ל"דם ואש ותמרות עשן", וכן לעשר מכות ול"דצ"ך עד"ש באח"ב" היה שופך יין מן הכוס הנוספת, כי אם היה שופך מן הכוס השנייה עצמה, יצטרך למלאה שוב, כדין כוס של ברכה שצריך להיות מלא לכתחילה, ונמצא שלא אמר את כל ההגדה על תוספת זו

17 כשנשפך כל היין ואין עוד יין במקומו, והיה צריך לשנות את מקומו לבקש יין משכן, במקרה כזה חייב לחזור ולקדש, עיין במגן אברהם, אורח חיים, סימן רעא, ס"ק לב: "ודוק" כשלא הסיח דעתו בנתיים אבל אי קם מההיא דוכת' קודם שטעם צריך לחזור ולקדש [ב"י בשם א"ח]; משנה ברורה, סימן רעא, ס"ק עח: "אבל אם כבר יצא ממקומו בינתיים קודם שטעם מכוס אחר צריך לחזור ולקדש"; שמירת שבת כהלכתה, ח"ב, פרק מח, ס' טז (וכן פרק מז, ס' טז).

18 ועיין עוד בפתיחה של המגן אברהם, סי' תפג, במשנ"ב, ס"ק ה, ובהסדר הערוך, ח"א, עמ' רעט.

של יין, והרי כל ההגדה צריכה להיאמר על הכוס השנייה. אבל לפי הטור והמחבר, שכל עניין אחיזת הכוס הוא כדי לומר שירה על היין, וכן לפי תוספות שיש כאן סידור ברכה על הכוס, הרי כל זה הוא רק בסוף אמירת ההגדה, ולא איכפת לן ששפך מן הכוס ומילא אותה מחדש, שהרי בזמן ההלל והברכה היתה הכוס מלאה.